

SHUKUROV Yorqin,

*O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
Arab tili va adabiyoti al-Azhar kafedrası dotsenti*

ARAB TILINI O'QITISHDA VOSITA TIL MASALASI: METODIK TAHLIL VA TAVSIYALAR

ПРОБЛЕМА ЯЗЫКА- ПОСРЕДНИКА В ПРЕПОДАВАНИИ АРАБСКОГО ЯЗЫКА: МЕТОДИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И РЕКОМЕНДАЦИИ

THE ISSUE OF THE MEDIUM OF INSTRUCTION IN ARABIC LANGUAGE TEACHING: METHODOLOGICAL ANALYSIS AND RECOMMENDATIONS

Annotatsiya. Ushbu maqolada arab tilini chet tili sifatida o'qitish jarayonida vosita til (ona tili yoki boshqa yordamchi til)dan foydalanishning nazariy asoslari, afzalliklari va cheklovlari ilmiy-nazariy xulosalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, tilshunos-pedagog olimlarning qarashlari hamda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish jarayonida vosita tilning maqbul qo'llanishi bo'yicha metodik tavsiyalar keltiriladi. Arab tilini o'qitishda vosita tilning mutanosib, strategik va ilmiy asoslangan jihatlari arab tilini o'qitish samaradorligini oshirishdagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: vosita til, arab tili ta'limi, CLT, kognitiv nazariya, til o'qitish metodikasi, til vositachiligi, kommunikativ kompetensiya, til bilish darajasi.

Аннотация. В данной статье на основе научно-теоретических заключений анализируются теоретические основы, преимущества и ограничения использования языка-посредника (родного языка или другого вспомогательного языка) в процессе преподавания арабского языка как иностранного. Также представлены взгляды лингвистов-педагогов и методические рекомендации относительно оптимального применения языка-посредника в процессе формирования коммуникативной компетенции. В работе раскрыта значимость сбалансированных, стратегических и научно обоснованных аспектов использования языка-посредника в повышении эффективности преподавания арабского языка.

Ключевые слова: язык-посредник (ЯП), обучение арабскому языку, коммуникативное обучение языку

(CLT), когнитивная теория, методика преподавания языка, языковое посредничество, коммуникативная компетенция, уровень владения языком.

Abstract. This article presents a scientific and theoretical analysis of the theoretical foundations, advantages, and limitations of utilizing a medium of instruction (the native language or another auxiliary language, I.E., L1) in the process of teaching Arabic as a foreign language. It also provides the views of prominent linguist-educators and offers methodological recommendations for the optimal application of the medium of instruction in the process of developing communicative competence. The paper highlights the significance of balanced, strategic, and scientifically grounded approaches to using the medium of instruction in enhancing the overall effectiveness of Arabic language teaching.

Keywords: medium of instruction, Arabic language education, Communicative Language Teaching (CLT), cognitive theory, language teaching methodology, linguistic mediation, communicative competence, language proficiency level.

KIRISH

Arab tilini chet tili sifatida o'qitishda metodik yondashuvlarni takomillashtirish bugungi global ta'lim makonining ustuvor vazifalaridan biridir. Ushbu jarayonda o'qituvchining ona tiliga yoki boshqa ko'makchi tillarga tayanishi – ya'ni vosita til masalasi muhim ilmiy-metodik muhokamalarni yuzaga keltirib kelmoqda.

Tarixan til o'rgatish metodikasida ikki asosiy qarama-qarshi pozitsiya shakllangan: vosita tildan to'liq voz kechish (to'g'ridan-to'g'ri metod) va vosita tilni ko'makchi metodik vosita sifatida cheklangan holda qo'llash. Bugungi kunda zamonaviy kommunikativ yondashuvlar, psixolingvistika va kognitiv metodika ushbu ikki qarash o'rtasida ilmiy muvozanatni shakllantirgan. Arab tilini chet tili sifatida o'qitish metodikasida vosita til (L1 — o'quvchining ona tili)dan foydalanish masalasi uzoq vaqtdan beri metodistlar va tilshunoslar o'rtasida bahsli mavzu bo'lib kelmoqda. Mazkur maqolada vosita tilning arab tili ta'limidagi o'rni kompleks tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Arab tilini o'rganishda ona tilini vosita til sifatida qo'llash (L1) va uni qo'llamaslik (immersion, to'g'ridan-to'g'ri usul) masalasi til o'qitish metodikasining eng muhim munozarali nuqtalaridan biridir. Bu masalaga yondashuvlar

asosan ikki katta nazariy oqimga bo'linadi: birinchisi – vosita tilning nazariy-metodik va psixolingivistik xususiyatlariga asolansa, ikkinchisi – chet tilini o'qitishda to'g'ridan-to'g'ri metod orqali kommunikativ yondashuv (CLT) asosida xarakterlanadi.

Mashhur olim L.S. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga ko'ra, ta'lim oluvchi yangi bilimni mavjud kognitiv strukturasiga orqali o'zlashtiradi va bunda ona tili asosiy vosita sifatida xizmat qiladi [4:28]. Arab tilini o'rganuvchi boshlang'ich bosqichdagi talabalar uchun vosita til tushunchani tezroq qabul qilishda yordam beradi. Bunda vosita tilning afzalliklari va imkoniyatlari asosiy ahamiyatga egadir.

XIX–XX asr boshlarida Berlitz maktabi vakillari (M. Berlitz, F. Gouin) vosita tilni to'liq rad etib, tilni faqat tabiiy muhitda o'rgatishni ilgari surgan [8:26]. Bu borada kommunikativ yondashuv asosiy rol o'ynaydi. Dell Hymes tomonidan ishlab chiqilgan CLT yondashuvi o'quvchining real kommunikativ ehtiyojini qondirishni ko'zlaydi. Bu yondashuv vosita tilga to'liq qarshi emas, balki uni maqsadli va strategik qo'llanishini qo'llab-quvvatlaydi. Uning fikricha, o'quvchi tilni o'zlashtirish uchun mazmunni tushunishi shart. O'quvchi tushunmayotgan vaziyatlarda vosita til “tushunarli input”ni ta'minlaydi.

Biroq, har qanday chet tili o'qitish metodikasi inkor etmaydigan bunday yondashuv murakkab grammatik tizimga ega arab tili uchun muayyan darajada cheklanganligini ko'rishimiz mumkin. Arab tilini til o'rganish kompetensiyalarini to'liq qamrab olgan holda o'rganishda vosita tilning afzalliklari va kamchiliklarini psixolingivistik va metodik jihatdan to'liq va izchil tarzda qiyosiy tahlil qilish orqaligina uning imkoniyatlarini aniqlash lozim bo'ladi.

Taniqli olim Krashenning “Comprehensible Input” nazariyasida ilgari surilgan asosiy g'oyalarga tayanadigan bo'lsak, har qanday chet tilining murakkab grammatik kategoriyalarini tushuntirishdagi samaradorlik vosita tilning afzalligi chambarchas bog'liqdir [12:43]. Misol uchun, arab tilining o'ziga xos morfologik-sintaktik tushunchalari — i'rob, tasrif, ism al-fa'il, ism al-maf'ul kabi kategoriyalar — o'zbek yoki boshqa tillarda qisqa izoh orqali tezroq anglashiladi. Masalaning yana bir muhim jihati shundaki, “kognitiv yuklama nazariyasi”ga¹ ko'ra, talaba bir vaqtning o'zida yangi konsept va

yangi tilni o'zlashtira olmaydi, vosita til esa bu yuklamani kamaytiradi. Bunga misol tariqasida gap bo'laklari, fe'l zamonlari, so'z yasalishi kabi elementlarni ona tili bilan qiyoslash orqali o'quv natijalariga erishish jarayonining osonlashishi va tezlashishini, shuningdek, til o'rganuvchida qiyosiy tahlil imkoniyatlarini ham yaratishini misol qilib keltirish mumkin. Bundan tashqari arab tilidagi har qanday tushunarsiz tushunchalar til o'rganuvchida motivatsiyani pasaytiradi, vosita til esa bu borada affektiv filtrni pasaytirishga xizmat qiladi.

Ammo vosita tilning mazkur afzalliklari bilan birga o'ziga xos salbiy xususiyatlari ham mavjud bo'lib, uning cheklovlarini asosan quyidagilarda ko'rishimiz mumkin:

a) immersiyaning pasayishida. Til muhitiga sho'ng'ish kamayadi, tinglab tushunish va fonetik ko'nikmalar orqada qoladi;

b) “tarjima qaramligi”ning shakllanishida. Har bir tushunchani tarjima orqali idrok qilish odati shakllanadi, bu esa arab tilida bevosita fikrlashni sekinlashtiradi;

c) semantik xatolarning ko'payishida. Qisman tarjima natijasida ko'p ma'noli arabcha so'zlar noto'g'ri talqin qilinishi kuzatiladi. (m.: عين, قلب, أمر kabi.);

d) chet tilidagi nutq faoliyatini shakllantirishda ona tilga qaramlikning ortishida. Bunda til o'rganuvchi har qanday fikriy jarayonlarini to'g'ridan to'g'ri arab tilida ifodalay olishga bo'lgan ko'nikma yetarli darajada shakllanmaydi. Natijada arab tilida yozma va og'zaki nutq tezligiga erishish mushkullashadi.

Til o'rganish jarayonida kommunikativ ravonlik (to'g'ridan-to'g'ri muloqot ko'nikmasi) va tarjima kompetensiyasi til o'rganuvchidaning ongida alohida kognitiv mexanizmlar orqali boshqariladigan mustaqil ko'nikmalar sifatida qaraladi. Ushbu ikki mexanizmning shakllanishi va funksiyasi tahlili til o'qitish metodikasi uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

To'g'ridan-to'g'ri idrok nazariyasi va fikrlash ko'nikmasining psixolingivistik jihatlariga ko'ra, o'quvchi arab tilini o'z ona tili vositachilgisiz o'zlashtirganda, miyada ona tilining ma'nolari va tushunchalari uchun alohida neyron tarmoq (*separate neural network*) shakllanadi. Ushbu neyron tarmoqning shakllanishi arab tilining interferensiyasini kamaytiradi. Natijada, inson arabcha so'z, ibora yoki tushunchani eshitganda, avval uni o'zbek tiliga tarjima qilmasdan, to'g'ridan-to'g'ri arab tilida fikrlaydi (*direct*

¹ Sweller J. muallifligida nazariya.

processing). Bu jarayon nutq ravonligi (*speech fluency*) va tezkor anglash (*rapid comprehension*) darajasining yuqori bo'lishini ta'minlovchi asosiy psixolingvistik omildir [11:68]. Bu vosita tildagi malakani avtomatlashtirishga olib keladi.

Tarjima ko'nikmasi nafaqat ikki til tizimini bilishni, balki chuqur kognitiv tahlilni talab qiladigan yuqori darajadagi malakadir. Tarjima jarayoni shunchaki leksik almashtirish emas, balki kompleks adaptatsiya jarayonidir. Tarjimon kontekstual ahamiyat, uslubiy registr (rasmiy, norasmiy, ilmiy), balog'at darajasi (fasohat) va eng muhimi, madaniy nozikliklarni (*cultural nuances*) bir tildan ikkinchi tilga to'g'ri ko'chirishni ta'minlashi kerak.

Agar o'quvchi Arab tilini chuqur o'rgangan va uni to'g'ridan-to'g'ri (L1 vositasiz) tushuna olgan bo'lsa, u tarjima jarayonida so'zma-so'z tarjima tuzog'i (*calque* yoki *word-for-word translation*) ga tushmaydi. Bunday shaxs ma'noning g'oyaviy yadrosini anglab, uni o'zbek tilining maqsadi va uslubiga eng mos keladigan usulda ekvivalentlashtira (*equivalence*) oladi. Bu esa tarjima nazariyasida talab qilinadigan semantik va pragmatik muvozanatni (*semantic and pragmatic balance*) ta'minlaydi.

Ushbu tahlil shuni ko'rsatadiki, kommunikativ malaka uchun neyron tarmoqlarning ajralishi muhim bo'lsa, professional tarjima uchun bu tarmoqlarning strategik va ongli bog'lanishi talab etiladi. Metodik yondashuv bu ikki ko'nikmaning maqsadli rivojlanishini ta'minlashi lozim.

Arab tilini chet tili sifatida o'qitish metodikasida vosita til (L1) ning dars jarayonidagi o'rni qat'iy dikotomik yechim (*strict dichotomous solution*) talab qilmaydigan murakkab psixolingvistik muammo hisoblanadi. Metodik qarashlar "mutlaqo cheklash" (kommunikativ yondashuv) va "to'liq zaruriyat" (an'anaviy grammatika-tarjima metodi) ekstremal yondashuvlaridan voz kechib, konvergent metodologiyaga intilmoqda.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va kognitiv lingvistik g'oyalari vosita tilning strategik, muvozanatli va o'ylangan qo'llanilishi o'quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatmoqda. Xususan, L1 dan kognitiv yengillashtiruvchi vosita sifatida foydalanish murakkab arab grammatikasi va nozik leksikasini (xususan, إغراب (i'rob) va *Ishtiyoq* (ildizdan so'z yasash) kabi tizimlarni) anglashni tezlashtiradi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning ichki motivatsiyasi va o'zlashtirish tezligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, L1 dan haddan ortiq va tartibsiz foydalanish salbiy transfer xavfini keltirib chiqaradi. Bu holat o'quvchining nutq ravonligi, tezkor fikrlash qobiliyati va L2 da mustaqil kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Haddan tashqari L1 ga tayanish til o'rganuvchida doimiy aqliy tarjima odatini shakllantiradi va bu o'zlashtirishning avtomatlashuviga to'sqinlik qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, arab tili ta'limida eng maqbul metodik yechim ilmiy asoslangan, kontekstual va maqsadga yo'naltirilgan bilingval strategiya hisoblanadi. Bunday mutanosib yondashuv arab tilini o'rganuvchilarda yuqori darajadagi kommunikativ kompetensiyani (L2 da erkin muloqot) hamda zaruriy metalingvistik tahlil (grammatika va tarjima) ko'nikmasini bir vaqtda rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Al-Jarf Reima S. The Use of Arabic and English in the EFL Classroom: A Comparative Study of Student Perceptions//TESOL Arabia Journal, 2016
2. Lightbown Patsy M. & Spada Nina. How Languages are Learned (Fourth Edition). Oxford University Press. 2013.
3. Ryabova T. V., Rol rodnogo yazika v obuchenii inostrannomu yaziku v kontekste kognitivnoy lingvistiki. Vestnik MGLU, 2020.
4. Vygotsky L. Thought and Language. MIT Press, 1986.
5. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. –Oxford, 1982.
6. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
7. Baxronova D.S. Chet tilini o'qitish metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2018.
8. Richards J., & Rodgers, T. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge University Press, 2014.
9. Swain M., & Canale M. Communicative Competence Theory. Oxford University Press, 1995.
10. Al-Hufiy Ahmad. Ta'lim al-Lug'a al-'Arabiyya. – Cairo, 2001.
11. Berlitz M. The Berlitz Method for Teaching Modern Languages. – New York, 2018.
12. Sweller J. Cognitive Load Theory. Springer, 2021.
13. Al-Rashidi F., & Al-Said M. Using L1 Strategically in Arabic Language Classrooms// Journal of Arabic Linguistics, 2020.